ISSN: 2645-4408
پژوهش در حسابداری و علوم اقتصادی
فصلنامه علمی تخصصی پژوهش در حسابداری و علوم اقتصادی
سال سوم، شماره ۳ (پیاپی ۸)، پاییز ۱۳۹۸، جلد یک

ابزارهای نوین اجرای عملیات بانک‌داری بدون ربا

آرش عینی[۱]

تاریخ دریافت: ۹۸/۰۶/۰۲
تاریخ پذیرش: ۹۸/۰۷/۳۰
کد مقاله: ۸۴۲۹۲

چکـیده

سرمایه و نحوهٔ تأمین آن یکی از مباحث مهم اقتصاد مالی است و یکی از راه‌های تأمین مالی تبدیل به اوراق بهادار کردن دارایی‌ها است و یکی از ابزارهای مهم این کار استفاده از اوراق قرضه می‌باشد. اوراق قرضه در ایران به دلایل شرعی و قانونی نمی‌تواند مورد استفاده قرار گیرد، بنابراین باید جایگزین‌هایی برای آن یافت. تسهیلات اعطایی که در بانکداری اسلامی وجود دارد عبارت‌اند از: مضاربه، فروش اقساطی مواد اولیه، لوازم یدکی و ابزار کار، فروش اقساطی وسایل تولید ماشین‌آلات و تأسیسات، فروش اقساطی مسکن، سلف، جعاله، قرض‌الحسنه، خرید دین، اجاره به شرط تملیک، مزارعه و مساقات و اوراق مشارکت. یکی از این جایگزین‌های مورد استفاده اوراق مشارکت است که از نقایص و پوش نوارهای آن، یکی اینکه اوراق مشارکت در هر زمان قابل بازخرید است. صکوک بیانگر مالکیت یک دارایی مشخص است درحالی‌که اوراق قرضه فقط حاکی از تعهد بدهی هستند صکوک، علاوه بر دارا بودن شرایط بانکداری بدون ربا از ویژگی‌هایی مثل قابلیت نقد شوندگی در بازار ثانویه، قابلیت افزایش اعتبار و تنوع در طراحی و عرضه که از خصوصیات اوراق قرضه می‌باشد و به این نتیجه می‌رسیم که صکوک، ابزاری جدید، آزمون شده و مناسب برای تأمین مالی، هم برای شرکت‌های دولتی و هم برای شرکت‌های غیردولتی، است. کاربردهای متعدد سیاستی مربوط به ساختار سرمایه‌گذاری در طرح اسلامی و مشارکت دولت و واسطه‌های چندجانبه عمومی از قبیل بانک توسعه اسلامی را مطرح کردیم و نسبت‌های تسهیم سود در قراردادهای تجدیدنظر شده با (قراردادهای منعقده بین دو طرف) را مورد بررسی قرار می‌دهیم.

واژگـان کلـیدی: ابزارهای مالی، بهره، صکوک، بانکداری اسلامی، ایران.

۱- کارشناسی ارشد حسابداری موسسه آموزش عالی نوین ایران اردبیل (arash.einy@yahoo.com)

۱- مقدمه

امروزه سرمایه به عنوان انباشت نقدینگی برای شروع یا ادامه یک فعالیت اقتصادی در نظر گرفته می‌شود. دولت‌ها و شرکت‌های اقتصادی برای شروع یا ادامه یک فعالیت اقتصادی احتیاج به تأمین سرمایه دارند. این سرمایه یا از طریق دارایی دولت و صاحبان شرکت تأمین می‌شود یا از طریق فرایند تأمین مالی به دست می‌آید یکی از روش‌های تأمین مالی تبدیل به اوراق بهادار کردن دارایی‌ها می‌باشد. تبدیل به اوراق بهادار کردن فرایندی است که در آن واسطه‌های مالی مانند بانک‌های تجاری حذف و اوراق بدهی قابل خرید و فروش مستقیماً به سرمایه‌گذاران فروخته می‌شود. در تبدیل به اوراق بهادار کردن سرمایه‌گذاران باید بتوانند ریسک ذاتی ناشی از نگهداری دارایی‌ها را ارزشیابی کنند. به‌طورکلی برای کاهش ریسک ورشکستگی دارایی‌ها باید متنوع باشند و اطلاعات معتبری در دسترس باشد که زیان تاریخی سرمایه‌گذاری‌های مشابه در دارایی‌ها را نشان دهد. اعتبارات مورد نظر از نظر مدت و شرایط به ویژه ساختار بازپرداخت و سررسید دارایی‌ها باید یکسان و مشابه باشند یکی از ابزارهای مالی مهم و کارا برای فرایند تبدیل به اوراق بهادار کردن دارایی‌ها اوراق قرضه است. به صورت ساده تأمین مالی از طریق اوراق قرضه به این صورت است که بنگاه اقتصادی سرمایه مورد نیاز خود را به صورت مستقیم از مردم قرض می‌گیرد و در زمان‌های معین بهره ان قرض را می‌پردازد و در سررسید اصل قرض را باز پس می‌دهد مهم‌ترین عیب اوراق قرضه، هم برای صادرکننده و هم برای خریدار خطر ورشکستگی بنگاه به دلیل ناتوانی در بازپرداخت اصل و بهره قرض است. در برخی شوراهای اسلامی و مخصوصاً ایران که در آن‌ها قانون بانکداری بدون ربا اعمال می‌شود، مشکل دیگری به نام ربا نیز برای اوراق قرضه وجود دارد که کل ماهیت و عملکرد اوراق قرضه را زیر سؤال برده و آن را به‌طورکلی نفی می‌کند.

۲- اهداف تحقیق

هدف اصلی از این تحقیق معرفی ابزارهای نوین بانکداری اسلامی است.

اهداف فرعی

- بررسی ابزارهای بانکداری اسلامی و تشریح آن‌ها به عنوان ابزار تأمین مالی
- بررسی ابزار مالی صکوک به عنوان جانشینی مناسب برای اوراق قرضه

۳- ضرورت تحقیق

برای رسیدن به مدیریت نقدینگی کارآمد نیاز به ساختار سازمانی مناسب، ابزارهای کم‌هزینه و متنوع داریم. مشکل اصلی مدیریت نقدینگی در بانکداری اسلامی مربوط به کمبود ابزارها و روش‌های تأمین مالی است که لازمه حل آن توسعه نظام تأمین مالی اسلامی با رویکردی نوآورانه می‌باشد. اقتصاد کشور برای هم گرایی با اقتصاد جهانی نیازمند برخورداری از راهکارهای مشخص و دقیق و ابزارهای مناسب و کارا می‌باشد. همان‌گونه که در ادبیات نوین توسعه اقتصادی مطرح شده است، توسعه بازار مالی در فرآیند گذار مورد اشاره، نقش کلیدی را ایفا می‌کند. به عبارتی در پیشبرد اهداف توسعه اقتصاد کشور، توسعه بازار مالی در ابزار و ساختار، از مباحثی است که باید در قالب نظام بانکداری بدون ربا و همگرا با ابزارهای مالی جهان پیشرفته به صورت کاملاً تخصصی و با دقت نظر مورد توجه قرار گیرد. طبیعی است که در این فرآیند بانک مرکزی، شبکه بانکی و بازار سرمایه کشور با چالش‌های متعددی روبرو شوند که از آن میان می‌توان به طراحی ابزارهای مالی متنوع اشاره نمود.

به‌طورکلی از زمان تصویب قانون عملیات بانکی بدون ربا تاکنون، تحولات اندکی در زمینه ابزارهای مالی تجهیز منابع و اعطای تسهیلات صورت گرفته است. بدیهی است به منظور تجهیز بهتر منابع و تأمین کارآمد منابع مالی بخش‌های اقتصاد با توجه به تحولات شگرف پیش‌آمده در جهان، لازم است نسبت به معرفی ابزارهای نوین بانکی اقدام شود. بدیهی است عدم استفاده و به‌کارگیری نوآوری‌های مالی و نیز عدم معرفی محصولات جدید مالی، موجب فاصله عمیق و وسیع نظام بانکی کشور از وضعیت موجود جهان و نیز کشورهای اسلامی شده و فرآیند تجهیز و تخصیص منابع را به شکلی غیربهینه درخواهد آورد. این در حالی است که در چند دهه اخیر در زمینه تجهیز منابع و اعطای تسهیلات و همچنین ابزارهای سیاست پولی و شیوه های اعمال، اجرا و نظارت بر سیاست ها در جهان به ویژه کشورهای اسلامی، تحولات عمده ای روی داده است. از این رو بررسی این ابزارها و انتخاب ابزارهای جدید که با ساختار پولی و بانکی کشور سازگار باشد، ضروری به نظر می رسد. لذا لازم است با ایجاد تنوع در ابزارهای مالی جدیدتجهیز منابع، امکان افزایش کارایی در زمینه تجهیز منابع فراهم شود.

در ارتباط با شیوه های اعطای تسهیلات بانکی، تجهیز منابع و تأمین مالی نیز تحولات بسیاری در جهان صورت گرفته که لازم است آن‌ها نیز مورد توجه قرار گیرد. امروزه این امور در قالب ابزارهای مختلف با ریسک، بازدهی و سررسید متفاوت صورت می گیرد. بررسی شیوه های نوین استفاده از آن‌ها در نظام مالی ایران، می‌تواند به افزایش کارایی نظام مالی کشور کمک ویژه‌ای

کند. در حال حاضر در ایران، مدیریت نقدینگی در نظام بانکی کشور به شکل کارآمد صورت نمی‌گیرد. این مهم به دلیل فقدان ابزارهای مالی متنوع و با سررسیدهای متفاوت می‌باشد. افزون بر آن بدلیل ساختار بازار سرمایه کشور، داد و ستد دست دوم ابزارهای مالی موجود نیز از کارایی لازم، برخوردار نیست [۱۱]

۴- فرضیات تحقیق

- آیا صکوک می‌تواند ابزاری مناسب برای جانشینی اوراق قرضه مورد استفاده باشد؟
- آیا ابزارهای نوین بانکداری اسلامی در اقتصاد امروزی قابل استفاده است؟
- آیا ابزارهای تأمین مالی اسلامی در ایران بعد از انقلاب مورد استفاده قرار گرفت؟

۵- مفاهیم نظری تحقیق

۵-۱- انواع ابزارتسهیلات اعطایی و کاربرد آن‌ها

ابزارهای تسهیلات اعطایی در بانکداری اسلامی شامل مضاربه، مشارکت مدنی، مشارکت حقوقی، سرمایه‌گذاری مستقیم، سلف، جعاله، خرید دین، فروش اقساطی، اجاره به شرط تملیک، قرض‌الحسنه، مزارعه و مساقات می باشند. ابزارهای فوق را بر حسب ماهیت و کاربرد در بخش های مختلف اقتصادی، می‌توان به شرح زیر طبقه بندی کرد:

- فعالیت های بازرگانی شامل مضاربه، مشارکت مدنی، خرید دین، مشارکت حقوقی و جعاله.
- فعالیت های تولیدی (صنعتی و معدنی) شامل فروش اقساطی مواد اولیه، لوازم یدکی و ابزار کار، فروش اقساطی وسایل تولید، ماشین‌آلات و تأسیسات، سلف، خرید دین، مشارکت مدنی، مشارکت حقوقی، سرمایه‌گذاری مستقیم، اجاره به شرط تملیک، جعاله و قرض‌الحسنه.
- فعالیت های خدماتی شامل فروش اقساطی وسایل کار، ماشین‌آلات و تأسیسات، اجاره به شرط تملیک، جعاله، مشارکت مدنی، مشارکت حقوقی وسرمایه‌گذاری مستقیم.
- فعالیت های مسکن و ساختمان شامل مشارکت مدنی، فروش اقساطی و اجاره به شرط تملیک.
- فعالیت های کشاورزی شامل فروش اقساطی مواد اولیه، لوازم یدکی و ابزار کار، فروش اقساطی وسایل تولید، ماشین‌آلات، تأسیسات، سلف، خریددین، مشارکت مدنی و حقوقی، اجاره به شرط تملیک، جعاله، مزارعه، مساقات، قرض‌الحسنه و سرمایه‌گذاری مستقیم. متفرقه شامل قرض‌الحسنه [۷]

الف- مضاربه: مضاربه عقدیست که به موجب آن، یکی از طرفین (مالک) عهده دار تأمین سرمایه (نقدی) می‌گردد، با قید اینکه طرف دیگر (عامل) با آن تجارت کند و هر دو طرف در سود حاصله شریک باشند؛ اما چنانچه فعالیت مزبور زیان‌آور بود، تمام زیان متوجه صاحب مال می شود و زیان عامل، همان هزینه فرصت زمان و حقوق و دستمزد از دست رفته وی می‌باشد. مضاربه به عنوان یکی از ابزارهای تأمین مالی در امور بازرگانی (اعم از بازرگانی داخلی و بازرگانی خارجی) شامل صادرات و واردات محسوب می‌گردد. از ویژگی های قرارداد مضاربه این است که توزیع سودها براساس یک نسبت از پیش تعیین شده و توافق شده بین صاحب مال و عامل تقسیم می‌شوند، اما در صورت زیان آور بودن فعالیت تمام زیان متوجه صاحب مال می‌شود و زیان عامل، همان هزینه فرصت زمان و حقوق و دستمزد از دست رفته وی می‌باشد علاوه بر این در قرارداد مضاربه و مشارکت، هیچ مبلغی تحت عنوان سود ثابت تضمین نمی شود. مضاربه فقط در بخش تجارت قابل انجام می‌باشد.

نکات حائز اهمیت در کاربرد مضاربه:

- مدت آن معادل یک دوره گردش کالا و حداکثر یک سال می‌باشد
- نسبت تقسیم سود بین بانک و عامل بر اساس حداقل نرخ سود مورد انتظار نسبت به سرمایه مضاربه و مدت آن و سود پیش‌بینی شده برای انجام معامله تعیین می‌شود و در قرارداد لحاظ می‌گردد.
- در مضاربه بانک، مالک و عامل، امین می‌باشد و لذا عامل، مسؤول خسارات وارده بر اصل سرمایه نیست مگر در صورت افراط و تفریط. [۷]

ب- سرمایه‌گذاری مستقیم: سرمایه‌گذاری مستقیم نیز تابع مقررات و ضوابط قانون تجارت می‌باشد. سرمایه‌گذاری مستقیم عبارت است از تأمین سرمایه لازم جهت اجرای طرح های تولیدی و طرح های عمرانی انتفاعی توسط بانک ها بدون مشارکت اشخاص حقیقی و یا حقوقی غیربانکی در قالب شرکت‌های سهامی مستقل از بانک ها که تابع اساسنامه، مقررات و. آیین نامه های ناظر به خود می‌باشد. [۷]

ج- فروش اقساطی مواد اولیه، لوازم یدکی و ابزار کار: به موجب بند الف از ماده ۱۳ قانون عملیات بانکی بدون ربا بانک ها می‌توانند به منظور ایجاد تهسیلات لازم جهت تأمین سرمایه در گردش واحدهای تولیدی، مواد اولیه و لوازم یدکی مورد نیاز واحدهای تولیدی را بنا به درخواست این واحدها و تعهد آن‌ها مبنی بر خرید و مصرف مواد اولیه و لوازم یدکی مورد درخواست، خریداری کنند و به صورت نسیه به واحدهای مذکور بفروشند. در این حالت، فروش اقساطی، تسهیلاتی است کوتاه مدت معادل یک دوره تولید و حداکثر یکساله. حیوانات زنده نیز از جمله نیازهای اولیه واحدهای تولیدی کشاورزی محسوب می گردند و در قالب این عقد قرار می گیرند. این تسهیلات اگر برای تأمین سرمایه در گردش ثابت طرح های تولیدی جدید مورد تقاضا باشد مدت آن می‌تواند از یکسال نیز بیشتر باشد.

د- فروش اقساطی وسایل تولید، ماشین‌آلات و تأسیسات: به موجب ماده ۱۱ قانون عملیات بانکی بدون ربا بانک ها می‌توانند به منظور ایجاد تسهیلات لازم جهت گسترش امور صنعت و معدن، کشاورزی و خدمات، اموال منقول را بنا به درخواست مشتری و تعهد او مبنی بر خرید و مصرف ویا استفاده مستقیم مال و یا اموال مورد درخواست، خریداری نمایند وبا اخذ تأمین، به صورت اقساطی به مشتری بفروشد.

ه- فروش اقساطی مسکن: بانک ها می‌توانند به منظور ایجاد تسهیلات لازم جهت گسترش امر مسکن، واحدهای مسکونی ارزان قیمت را که مستقیماً و یا از طریق اعطای هر یک از تسهیلات بانکی توسط آن‌ها اعطا شده باشد، منحصراً بنا به درخواست کتبی متقاضیان این‌گونه واحدها، به صورت اقساطی به آنان به فروش برسانند. واحد مسکونی تا بازپرداخت کامل اقساط در وثیقه یا رهن بانک خواهد بود. (۷)

و- سلف: سلف یکی از انواع معاملات می‌باشد که به موجب آن، قیمت کالا به صورت نقد و در زمان حال پرداخت می‌شود، ولی تحویل کالا موکول به اینده می‌گردد که در ذمه فروشنده می‌باشد. به موجب بند ب از ماده ۱۳ قانون عملیات بانکداری بدون ربا، بانک ها مجازند به منظور تأمین قسمتی از سرمایه در گردش واحدهای تولیدی، بخشی از محصولات آن‌ها را که سهل البیع بوده و سریع الفساد نباشد، بنا به تقاضای کتبی این‌گونه واحدها، پیش خرید نمایند.

ز- جعاله: جعاله در لغت به معنای مزدی است که در برابر انجام کاری قرار داده می‌شود. تعریف فقهی جعاله ملتزم شدن جاعل به دادن عوض است در قبال عملی که حلال و مقصود عقلا است. جعاله پیش از اسلام در ادیان قبلی نیز وجود داشته است. همانطور که در سوره یوسف آیه ۷۲ «و لمن جا به حمل بعیر و انا به زعیم» «هر کس پیمانه گمشده را بیاورد یک بار شتر به او پاداش داده می‌شود و من ضامن این پاداشم» به ان اشاره شده است. جعاله یک نوع عقد است؛ و جاعل با خواندن صیغه ای خود را ملزم می کند به این که هر کس فلان کار را برای من انجام دهد مستحق مزد و عوض است.

همانطور که گفتیم جعاله عبارت است از انجام عملی معین در مقابل اجرتی معلوم طبق قرارداد و یا التزام شخص (جاعل) یا (کارفرما) نسبت به ادای مبلغ یا اجرت معلوم (جعل) در مقابل انجام عملی معین، طبق قرارداد. طرفی که عمل را انجام می‌دهد، عامل یا پیمانکار نامیده می‌شود. در قرارداد جعاله، تدارک مقدمات و تهیه مواد و مصالح و سایر لوازم مورد نیاز برای انجام عمل، می‌تواند طبق قرارداد بر عهده جاعل و یا عامل باشد. در اجرای پروژه‌ها، علاوه بر اجرای کار، موضوع تأمین منابع مورد نیاز نیز برای حائز اهمیت است که در این حالت، پیمانکار (بانک) در قالب قرارداد جعاله به عنوان یک ابزار تأمین مالی، نیازهای فوق را تأمین نموده و بعد از اجرای کار و تحویل آن، ضمن در نظر داشتن نحوه و توانایی باز پرداخت اقساط، منابع تأمین شده سود مورد انتظار خود را بر اساس قرارداد و شرایط تعیین شده به صورت اقساط دریافت می دارد.

تسهیلات جعاله در موارد عادی تسهیلاتی است کوتاه مدت، ولی در خصوص اجرای طرح های تولیدی و خدماتی با توجه به شرایط طرح از نظر میزان سرمایه‌گذاری مورد نیاز آن برای اجرا، مدت اجرا و نحوه بازدهی آن می‌تواند مدت انجام کار و تسویه مطالبات بلند مدت باشد، ولی به هر صورت، این مدت در اختیار بانک می‌باشد.

امروزه بیشتر فعالیتهای عمرانی واحدهای تولیدی و خدماتی، در قالب عقدجعاله یا قراردادهای پیمانکاری صورت می‌پذیرد و به لحاظ آنکه هر فعالیت عمرانی از چند زیر مجموعه تخصصی دیگر تشکیل می‌گردد و انجام تمامی فعالیت های زیر مجموعه فعالیت اصلی هم از عهده یک شخص (اعم از شخص حقیقی و یا شخص حقوقی) خارج می‌باشد، لذا در قرارداد جعاله می‌توان پیش بینی نمود که قسمتی از کار یا عمل معین را تحت عنوان جعاله ثانوی (و یا هر عنوان دیگری) به شخص یا اشخاص دیگری واگذار نمود. در جعاله مبلغ جعل باید طوری لحاظ گردد که علاوه بر پوشش هزینه های مربوطه، حاوی سود معینی نیز برای بانک باشد.

متاسفانه بانک‌ها تا کنون موفق نشده‌اند از قابلیت ها و کاربرد وسیع این عقد به‌طور کامل استفاده کنند و جعاله در عمل کاربرد محدودی در بانکها دارد ولی باید ذکر کنیم که جعاله از نظر قانونی و شرعی دارای کاربرد وسیع، قابلیت زیاد و شرایط سهل می‌باشد و این عمل بانکهاست که جعاله را محدود کرده است، نه قانون و شرع. [۱]

ح- قرض‌الحسنه: خداوند کریم و رحمان در کتب آسمانی، از جمله آخرین کلام وحی، یعنی قرآن مجیدهمواره تاکید به صدقات، انفاق و قرض‌الحسنه نموده است. قرض‌الحسنه، عقدی است که به موجب آن یکی از طرفین (قرض دهنده) مقدار معینی از مال خود را به طرف دیگر (قرض گیرنده) تملیک می‌کند که قرض گیرنده مثل و یا در صورت عدم امکان، قیمت آن را به قرض

دهنده رد نماید. قرض‌الحسنه عقدی لازم است و از این رو مقروض نمی‌تواند قبل از انقضای مدت، طلب خود را مطالبه نماید. از نظر مدت زمان، قرارداد قرض‌الحسنه به‌طور متوسط از سلف و فروش اقساطی که قراردادهای کوتاه مدت هستند زمان بیشتری می برد و از مشارکت مدنی و جعاله که عقود بلندمدت هستند کوتاه تر است.

ط- خرید دین: مواد ۷ الی ۱۷ فصل سوم قانون عملیات بانکی بدون ربا به اعطای تسهیلات بانکی در قالب عقود و معاملات مصرح در قانون، پرداخته است، لیکن تسهیلات خرید دین در معاملات مذکور پیش بینی نشده و مستند قانونی آن آئین نامه موقت تنزیل اسناد و اوراق تجاری (خرید دین) و مقررات اجرایی آن مصوب ۱۳۶۱/۸/۲۶ شورای پول و اعتبار می‌باشد که به استناد بند سوم ماده ۳۴ قانون پولی و بانکی کشور در ۹ ماده و یک تبصره در چهارصد و هفتاد و یکمین جلسه شورای پول و اعتبار مورخ ۱۳۶۱/۸/۲۶ به تصویب رسیده و پس از تائید مفاد آن از سوی شورای نگهبان، مبنی برعدم مغایرت مصوبه یاد شده با موازین شرع و قانون اساسی به بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران ابلاغ گردیده است.

ی- مزارعه و مساقات: مزارعه، عبارتست از "شرکت در تولید زراعی" و آن، قرارداد و شرکتی است که به موجب آن، یکی از طرفین (مزارع) زمین مشخصی را برای مدت معینی به طرف دیگر (عامل) می‌دهد تا در زمین مذکور زراعت کند و حاصل بین مزارع (صاحب زمین) و عامل به نسبتی که قبلا تعیین کرده اند، تقسیم گردد.

مساقات هم عبارت است از "شرکت بوستان و آبیاری" و آن، قرارداد یا معامله ای که بین صاحب درخت و امثال آن با عامل درمقابل حصه مشاع معین از ثمره واقع و ثمره نیز اعم از میوه، برگ، گل و غیره.

ویژگی های مزارعه و مساقات:

- مزارعه و مساقات از عقود لازم می باشند.
- مزارعه و مساقات تسهیلاتی کوتاه مدت می باشند، زیرا مدت آن‌ها معادل یک دوره زراعی است.
- بانک نظارت لازم را در طول دوران مزارعه و مساقات اعمال می نماید.
- بانک ها می‌توانند در موارد ضروری با توجه به نسبت طرفین از محصول، مبالغی را نیز به صورت نقد طی دوره تولید به عامل پرداخت نماید. [۷]

ک- مشارکت مدنی: مشارکت مدنی عبارتست از درآمیختن سهم الشرکه نقدی و غیرنقدی متعلق به اشخاص حقیقی و حقوقی متعدد به نحو مشاع به منظور انتفاع، طبق قرارداد. مشارکت مدنی توسط بانک ها به منظور ایجاد تسهیلات لازم برای فعالیت های تولیدی، بازرگانی و خدماتی صورت خواهد گرفت، مشارکت مدنی در تأمین تسهیلات مورد نیاز بخش های مختلف اقتصادی کاربرد بسیار وسیعی دارد. بارزترین نمونه استفاده از مشارکت مدنی، کاربرد آن در بخش مسکن می‌باشد به این معنی که بانک ها با متقاضیان شریک شده و سرمایه لازم را جهت احداث ساختمان در اختیار آنان قرار می دهند.

۶- روش تحقیق

این مقاله بر اساس روش کتابخانه ای انجام گرفته است. با توجه به رسته شغلی موضوع را متناسب با بانکداری را انتخاب و از طریق کتابخانه ها و اینترنت اطلاعات اولیه را جمع آوری کردیم.

۷- ابزارهای جدید تأمین مالی اسلامی

۷-۱- اوراق مشارکت

از دیگر اوراق بهادار می‌توان اوراق مشارکت را نام برد. اوراق مشارکت اوراق قرضه ای است که مطابق قانون بانکداری اسلامی منتشر می‌شود. ماهیت حقوقی اوراق مشارکت بر پایه عقد مشارکت مدنی قابل تحلیل است در نظام مشارکت، صاحب پس انداز به جای قرض دادن و بهره گرفتن، کل یا بخشی از سرمایه مورد نیاز موسسه اقتصادی را تأمین می کند و براساس توافق با کارفرما در سود یا زیان آن شریک می‌شود و در پایان هر دوره مالی پس از کسر هزینه ها سود به دست آمده برحسب نسبت های توافق شده در قرارداد بین صاحب سرمایه و عامل اقتصادی (کارفرما) تقسیم می‌شود. اوراق مشارکت درهر زمان قابل بازخرید است و این نکته یکی از موارد مهم برای استقبال نکردن شرکت ها از اوراق مشارکت می‌باشد زیرا شرکت‌های غیر دولتی همانند دولت این توانایی را ندارند که در هر زمان اوراق مشارکت را بازخرید کنند. یکی دیگر از معایب اوراق مشارکت در مورد شرکتهایی است که احتیاج به تأمین مالی در امور غیرتوسعه ای دارند.

فرض کنید اگر شرکتی احتیاج به نقدینگی برای رفع مشکلات جاری خود داشته باشد نمی‌تواند از اوراق مشارکت استفاده کند زیرا در تعریف این اوراق آمده است که این اوراق باید برای تأمین مالی پروژه ای خاص باشند و نمی‌توانند در امور دیگر مورد استفاده قرار گیرد. در حالیکه بسیاری از مشکلات بنگاه های اقتصادی مربوط به سرمایه در گردش و نقدینگی جاری است.

ایراد دیگر در مورد این اوراق این است که سود پرداخت شده این اوراق دقیقاً برابر مبلغی است که اعلام می‌شود و هیچگاه کمتر یا بیشتر از آن نمی‌شود. این موضوع باعث شبه ربوی بودن این اوراق می‌گردد [۸].

با توجه به مطالب فوق ضرورت بررسی و استفاده از ابزار جدید مالی که هم بتواند جایگزینی مناسب برای اوراق قرضه باشد و هم علاوه بر شرعی بودن مشکلات اوراق مشارکت را نداشته باشد محسوس بوده و در نتیجه صکوک به عنوان ابزار نوین برای تأمین مالی معرفی شد.

الف: صکوک

ب: مشتقات مالی

ج: استصناع

تاریخچه صکوک

ایده اولیه انتشار اوراق قرضه اسلامی به دهه ۱۹۸۰ برمی‌گردد. در آن زمان تلاشهای زیادی توسط بانک‌های اسلامی برای غلبه بر مساله نقدینگی صورت گرفت. در جولای ۱۹۸۳ بانک مرکزی مالزی به عنوان پیشگام در این زمینه، ازاوراق بهادار دولتی یا اسناد خزانه که بهره پرداخت میکردند استفاده نکرد و به جای آن از اوراق بدون بهره به نام گواهی سرمایه‌گذاری دولتی استفاده کرد.

در دهه ۱۹۹۰ همزمان با گسترش ساختارهای مختلف معاملات مالی توسط بانک‌های اسلامی‌آیده استفاده از ابزارهای مالی اسلامی نیز تشدید شد. بدنبال آن متخصصان مالی در کنار علمای دینی اقدام به مطالعه راهکارهای مناسب کردند.

۷-۲- معرفی صکوک و نحوه انتشار آن

صکوک اوراق بهاداری است که با درگیر کردن یک دارایی مشخص فیزیکی و به میان آوردن قراردادهایی مانند اجاره ومضاربه، با قانون بانکداری بدون ربا منطبق است. سازمان حسابرسی و بازرسی نهادهای مالی اسلامی صکوک را این‌گونه تعریف کرده است: گواهی هایی با ارزش اسمی یکسان که پس از اتمام عملیات پذیره نویسی، بیانگر پرداخت مبلغ اسمی مندرج در آن توسط خریدار به ناشر است و دارنده آن مالک یک یا مجموعه ای از دارایی‌ها، منافع حاصل از دارایی و یا ذینفع یک پروژه یافعالیت سرمایه‌گذاری خواهد بود.

۷-۳- انواع صکوک

در استاندارد شریعت شماره ۱۷ سازمان حسابرسی و بازرسی نهادهای مالی اسلامی انواع مختلف صکوک سرمایه‌گذاری به شرح زیر است: ۱-اجاره ۲-مالکیت دارایی‌هایی که در آینده ساخته می شوند. ۳- مالکیت منافع دارایی‌های موجود ۴-مالکیت منافع دارایی‌هایی که در اینده ساخته می‌شود. ۵-سلم ۶-استصناع ۷-مرابحه ۸- مشارکت ۹-مضاربه ۱۰-نماینده سرمایه‌گذاری ۱۱- مزارعه ۱۲- مساقات ۱۳-ارایه خدمات ۱۴- حق الامتیاز.

در اینجا ما به توضیح مهم‌ترین و رایج‌ترین آن‌ها که صکوک اجاره، سلم، استصناع، مشارکت، مرابحه و مضاربه است می پردازیم. همچنین می‌توان صکوک را به دو گروه ابزار حقوق صاحبان سهام و ابزار بدهی تقسیم نمود. بر این اساس صکوک اجاره، سلم، استصناع و مرابحه زیر مجموعه ابزار بدهی و صکوک مشارکت و مضاربه زیر مجموعه ابزار حقوق صاحبان سهام قرار می گیرند. [۱۳]

الف- صکوک اجاره: یکی از مهم‌ترین صکوک معرفی شده صکوک اجاره است. صکوک اجاره در حقیقت اوراق بهاداری است که دارنده آن به صورت مشاع، مالک بخشی از دارایی است که منافع آن بر اساس قرارداد اجاره به مصرف کننده یا بانی واگذار شده است. در صکوک اجاره حق استفاده از یک دارایی یا مجموعه ای از دارایی‌ها در قبال اجاره بها از مالک به شخص دیگری منتقل می‌شود. مدت قرارداد اجاره مشخص است و می‌توان اجاره بها را در ابتدای دوره، انتهای دوره یا سررسیدهای ماهانه، فصلی و یا سالانه پرداخت کرد. از انجا که صکوک اجاره اوراق بهاداری است که بیانگر مالکیت مشروع فرد است، می‌توان آن را در بازار ثانویه و به قیمتی که توسط عوامل بازار تعیین می‌شود، معامله کرد.

جهت انتشار صکوک اجاره وجود حداقل سه نهاد مالی ضروری است که عبارت‌اند از: بانی، واسط و امین.

- بانی: شخصی حقوقی است که صکوک اجاره با هدف تأمین مالی آن منتشر می‌شود و می‌تواند اقدام به اجاره کردن دارایی مبنای انتشار صکوک اجاره از واسط به نمایندگی از سرمایه‌گذاران کند.
- واسط: نهاد مالی است که صرفا به منظور نقل و انتقال دارایی به وکالت از دارندگان صکوک اجاره تشکیل می‌شود.
- امین: شخصی حقوقی که به نمایندگی از سرمایه‌گذاران و برای حفظ منافع آنان در چارچوب ضوابط اجرایی انتشار صکوک اجاره مسئولیت نظارت بر کل فرایند عملیاتی صکوک اجاره را بر عهده دارد. [۹]

شیوه تأمین مالی با استفاده از اوراق صکوک اجاره، به صورت خلاصه این‌گونه است:

ابتدا شرکتی که احتیاج به نقدینگی دارد (بانی)، یکسری از دارایی‌های خود که برای اجارهٔ مناسب هستند را انتخاب می‌کند. سپس یک شرکت با مقصد خاص (شرکت ناشر) تأسیس می‌کند. این شرکت با مقصد خاص از لحاظ قانونی دارای یک شخصیت کاملاً مستقل است. بانی دارایی‌های منتخب را به صورت یک سبد دارایی به شرکت با مقصد خاص می‌فروشد، با این توافق که شرکت با مقصد خاص پس از خرید دارایی‌ها مجدداً آن‌ها را در قالب قرارداد اجاره در اختیار بانی قرار دهد. مدت اجاره و همچنین مبلغ اجاره بها با توافق طرفین تعیین می‌شود.

در مرحلهٔ بعد شرکت ناشر از طریق انتشار اوراق صکوک، دارایی‌های خود را به اوراق بهادار (صکوک) تبدیل می‌کند. اوراق صکوک دارای ارزش مساوی هستند و هر یک بیانگر مالکیت مشاع قسمتی از دارایی‌های مورد اجاره می‌باشند؛ به عبارت دیگر سرمایه‌گذارانی که اقدام به خرید اوراق صکوک می‌نمایند به نسبت میزان ارزش اوراق خود در مالکیت آن دارایی‌ها به صورت مشاع شریک می‌شوند.

بانی به موجب قرارداد اجاره باید مبلغ اجاره بها را طبق شرایطی که در قرارداد ذکر شده در اختیار شرکت ناشر قرار دهد. شرکت ناشر نیز باید اجاره بها را بین دارندگان صکوک تقسیم کند. هنگامی که مدت زمان اجاره به پایان می‌رسد، جریان نقدی حاصل از اجاره‌بها نیز متوقف می‌شود و مالکیت دارایی‌های مورد اجاره نیز در اختیار دارندگان صکوک است. حال اگر ارزش بازار دارایی‌های مذکور بیش از مبلغ اسمی مندرج در اوراق صکوک باشد آنگاه دارندگان صکوک پس از اتمام مدت زمان اجاره با فروش دارایی‌ها، سود سرمایه‌ای به دست می‌آورند و در غیر این صورت با زیان سرمایه‌ای مواجه می‌شوند؛ بنابراین در حالیکه درآمد حاصل از اوراق صکوک نسبتاً پایدار و دارای ریسک اندکی است اما خود اوراق می‌توانند با ریسک کاهش قیمت مواجه شوند. طبیعتاً این موضوع می‌تواند انگیزهٔ سرمایه‌گذاران برای خرید صکوک را کاهش دهد. به همین دلیل معمولاً همراه با اوراق صکوک یک سند اختیار فروش نیز در اختیار سرمایه‌گذاران قرار می‌گیرد تا در صورت تمایل بتوانند دارایی‌های مربوطه را در زمان انقضای قرارداد اجاره به قیمت اسمی به خود بانی بفروشند.

اختیار فروش، قراردادی است که صاحب اختیار (خریدار اختیار فروش) پس از پرداخت مبلغی مشخص به فروشنده اختیار، این حق را پیدا می‌کند که تا زمان مشخص دارائی مشخص را با کیفیتی مشخص و با قیمتی مشخص، اگر بخواهد به فروشنده اختیار بفروشد. فروشنده اختیار فروش تا زمانی که خریدار اختیار فروش حق خود را اجرا نکرده هیچ تعهدی در این قرارداد ندارد. زمانی که خریدار اختیار فروش حق خود را اجرا نماید فروشنده اختیار فروش اجبار دارد که تعهد را طبق قرارداد انجام دهد. به عبارتی دیگر خریدار اختیار فروش دارای یک حق است و فروشنده اختیار فروش در زمان اجرای این حق دارای تعهد می شود، یعنی این قرارداد یک نوع تعهد احتمالی برای فروشنده اختیار فروش تلقی می شود. ولی همانطور که گفته شد در انتشار اوراق صکوک، بهتر است برگه اختیار فروش به صورت رایگان در اختیار خریدار قرار گیرد تا انگیزه ای برای خرید اوراق باشد.

همچنین برای تبدیل دارایی به اوراق بهادار از طریق انتشار صکوک، گام اول این است که دارایی‌های واجد شرایط از شرکت اصلی جدا شده و به شرکت ناشر منتقل شود؛ زیرا شرکت ناشر معمولاً یک شرکت با مسئولیت محدود است و با انتقال دارایی به شرکت ناشر کلیهٔ ریسک‌های مربوط به دارایی از شرکت اصلی دور شده و به شرکت ناشر منتقل می‌شود و همچنین دارندگان صکوک نیز مطمئن می‌شوند که کلیهٔ حقوق مربوط به دارایی متعلق به آنهاست و هیچ شخص دیگری نسبت به آن ادعایی ندارد؛ اما اگر این دارایی در ترازنامهٔ شرکت اصلی وجود داشته باشد و به شرکت ناشر منتقل نشود آنگاه طلبکاران نیز ممکن است نسبت به آن ادعا داشته باشند.

ویژگی‌های صکوک، تفاوت‌ها و شباهت‌های آن با اوراق قرضه:

همانطور که مشخص است اوراق صکوک اجاره بر اساس قرارداد اجاره تعریف شده است، به همین دلیل با شناخت بیشتر از قرارداد اجاره، می‌توان شناخت بهتری از اوراق صکوک اجاره و ویژگیهای آن به دست آورد. برخی از ویژگیهای قرارداد اجاره به این شرح است:

- قرارداد اجاره در مورد فروش دارایی مورد اجاره، برای موجر (اجاره دهنده) محدودیتی به وجود نمی‌آورد؛ یعنی موجر می‌تواند دارایی را بفروشد بدون اینکه به قرارداد اجاره خللی وارد شود، زیرا اجاره از عقود لازم است و با فروش باطل نمی‌گردد. اگر فروش پس از اجاره واقع شود، اجاره باطل نمی‌شود چون فروش منافاتی با اجاره ندارد، زیرا اجاره به منافع تعلق می‌گیرد و فروش به خود مال. هر چند در صورت امکان هنگام فروش، منافع نیز به دنبال فروش خود مال منتقل می‌شود. نکته‌ای که در اینجا وجود دارد این است که خریدار از وقوع اجاره مطلع باشد. همچنین افرادی که در مالکیت یک دارایی شریک هستند، هر طور که بخواهند به صورت فردی یا جمعی می‌توانند دارایی خود را به مالکان جدید بفروشند. با توجه به این ویژگی، مشخص است که صکوک اجاره را می‌توان در بازار ثانویه معامله کرد که این بازار ثانویه

می‌تواند بازار بورس یا بازار فرابورس باشد. همچنین شرکت ناشر اوراق صکوک، می‌تواند اوراق را پیش از موعد سررسید، به قیمت بازار بازخرید کند.

- در قرارداد اجاره، اجاره‌بها می‌تواند به صورت هفتگی، ماهانه، سالانه و یا به هر شکل دیگر که مورد توافق طرفین است پرداخت شود. به همین دلیل سود صکوک هم می‌تواند در هر فاصله زمانی مورد توافق، پرداخت شود.
- برای مدت زمان اجاره هیچ محدودیتی وجود ندارد. قرارداد اجاره می‌تواند تا زمانی که یک دارایی وجود دارد ادامه یابد. به همین دلیل صکوک اجاره می‌تواند کوتاه مدت، میان مدت و یا بلند مدت تعریف شود.
- لزومی ندارد که اجاره‌بها حتماً به صورت وجه نقد پرداخت شود، بلکه هر نوع کالا یا دارایی مالی دیگر نیز می‌تواند با توافق طرفین به عنوان اجاره‌بها پرداخت شود. این ویژگی جالب قرارداد اجاره، افقی وسیع پیش روی سیاستهای مالی می گشاید، چون می‌توان به جای سود، طبق توافق طرفین و با فرآیند معین، اوراق صکوک را تبدیل به سهام کرد. این موضوع برای شرکت‌هایی که حاضرند برای تأمین مالی، قسمتی از دارایی‌های خود را واگذار کنند ولی همچنان همه مدیریت را در اختیار داشته باشند، اهمیت بیشتری می یابد.

حال می‌توان به تفاوت‌های بین صکوک اجاره و اوراق قرضه متعارف اشاره کرد:

- اوراق صکوک اجاره، سند سرمایه‌گذاری مشاع می‌باشد و همانند اوراق قرضه سند استقراض بین قرض دهنده و قرض گیرنده نیست. در صکوک اجاره سود به دست آمده از اوراق کاملاً معین و قطعی است و این موضوع هم اشکال شرعی ایجاد نمی کند، چون سود تقسیم شده، سود ناشی از سرمایه‌گذاری مشاع در خرید یک دارایی و اجاره دادن آن است و همانند اوراق قرضه سود تقسیم شده، بهره ناشی از قرض دادن پول نیست که حرمت شرعی داشته باشد.
- اعتبار اوراق قرضه به اعتبار صادرکننده یا ناشر آن وابسته است و با آن سنجیده می‌شود در حالی که اعتبار صکوک به ناشر بستگی ندارد، بلکه به ارزش دارایی پشتوانه بستگی دارد.
- فروش صکوک در بازار ثانویه فروش سند مالکیت یک دارایی است اما فروش اوراق قرضه فروش سند بدهی است.
- در صکوک امکان افزایش ارزش دارایی فیزیکی و در نتیجه افزایش ارزش خود ورقه صکوک وجود دارد در حالی که اصل بدهی در اوراق قرضه قابلیت افزایش ندارد. همچنین در صکوک امکان کاهش ارزش دارایی فیزیکی و در نتیجه کاهش ارزش ورقه صکوک وجود دارد، ولی همانگونه که گفته شد این خطر با دادن یک اختیار فروش به خریدار اوراق از بین می رود؛ یعنی در هنگام سررسید اوراق، اگر قیمت دارایی کاهش یافته بود، شرکت بانی موظف است که اوراق را به قیمت اسمی اولیه (هر قیمتی که در اختیار فروش توافق شده است) بازخرید کند.

همچنین صکوک اجاره و اوراق قرضه ویژگیهای مشترکی دارند که مهم‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از:

- اوراق صکوک اجاره همانند اوراق قرضه، قابلیت معامله و نقد شوندگی در بازار ثانویه و قابلیت باز خرید دارند.
- این اوراق همانند اوراق قرضه به وسیلهٔ مؤسسات رتبه بندی، درجه بندی اعتباری می شوند.

ب- صکوک سلم: صکوک سلم که در آن فروشنده بهای کالا را پیشاپیش به صورت نقد دریافت می‌کند و در مقابل تعهد می‌کند که کالای مشخص شده را در تاریخ معینی در آینده به خریدار تحویل دهد. بنابراین پرداخت وجه، نقداً (آنی) انجام می‌شود اما تحویل کالا برای مدت مشخصی به تعویق می‌افتد. در واقع، خریدار کالایی را با تخفیف خریداری نموده و تفاوت بین قیمت خرید و قیمت فروش کالا در انتهای دوره قرارداد، بازده حاصل از خرید اوراق می‌باشد. این قراردادها به منظور خرید و یا ساخت نیازهای بخش دولتی مورد استفاده دولت بحرین قرار گرفته اند.

ج- صکوک استصناع: منظور از استصناع، خرید کالایی است که طبق سفارش خریدار تهیه می‌گردد. صکوک استصناع، اسناد و گواهی‌های دارای ارزش یکسان هستند و برای تجمیع وجوه لازم جهت ساخت کالایی استفاده می‌شوند که تحت تملک دارنده صکوک می‌باشد. ناشر صکوک استصناع، تولید کننده کالا است. پذیره‌نویس آن، خریداران کالای مورد نظر و وجوه جمع‌آوری شده، هزینه ساخت کالا است. [۱۳]

تأمین مالی پروژه‌ها از طریق قرارداد استصناع به این‌گونه است که وجوه برای خرید کالا و یا پرداخت هزینه دستمزد توسط بانک اسلامی پرداخت می‌شود. در پایان قرارداد، این وجوه از محل درآمد حاصل از پروژه بازپرداخت می‌گردد. این نوع قرارداد توسط عربستان سعودی و به منظور ساخت ۴۰۰ دبستان دولتی جهت وزارت آموزش به صورت اوراق صکوک ده ساله مورد استفاده قرار گرفته است.

د- صکوک مضاربه: صکوک مضاربه، گواهی‌هایی که نشان‌دهندهٔ پروژه‌ها یا فعالیت‌هایی هستند که طبق قرارداد مضاربه مدیریت می‌شوند و طبق سازوکار معرفی یکی از طرفین به عنوان مضارب جهت مدیریت عملیات، صورت می‌گیرد." صکوک مضاربه برای استفاده از مشارکت عموم در طرح‌های بزرگ سرمایه‌گذاری کاربرد دارد.

ه- صکوک مشارکت: صکوک مشارکت، اسناد و گواهی‌های دارای ارزش یکسان هستند و برای تجمیع وجوه لازم جهت راه‌اندازی طرح‌های جدید، توسعه طرح‌های موجود یا تأمین مالی کسب‌وکارهای مبتنی بر مشارکت استفاده می‌شود. دارندگان صکوک به میزان سهم خود از مشارکت، مالک طرح یا دارایی‌های آن می‌شوند. صکوک مشارکت را می‌توان در بازارهای دست دوم مورد معامله قرار داد.

و- صکوک مرابحه: صکوک مرابحه، نوعی صکوک سرمایه‌گذاری است که بیانگر مالکیت واحدهای سرمایه‌گذاری با ارزش برابر از یک کالای مرابحه می‌باشد و برای تأمین مالی کالای مرابحه منتشر می‌شود. در این صکوک، ناشر صکوک، فروشنده کالای مرابحه به‌حساب می‌آید؛ پذیره‌نویس، خریدار کالا (مالک کالای مرابحه) و وجوه دریافتی نیز هزینه خرید کالا به‌حساب می‌آید. صکوک مرابحه قابل معامله در بازار ثانویه نیست؛

۸- قابلیت استفاده از مشتقات مالی در نظام بانکداری اسلامی

در بازارهای مالی پیشرفته دنیا از ابزارهای مشتقه به‌طور گسترده برای اهداف پوشش ریسک، آربیتراژ و سفته‌بازی مورد استفاده قرار می‌گیرد. ابزارهای مشتقه ابزارهایی هستند که ارزش آن‌ها در واقع به ارزش سایر دارایی‌ها بستگی دارد. این ابزارها به شکل قراردادهایی هستند که در آن سرمایه‌گذاران توافق می‌کنند یک دارایی را در زمان معینی و با قیمت مشخص با دارایی دیگر مبادله کنند. این ابزار نیز در بازار سرمایه اسلامی مورد استفاده قرار می‌گیرد. ولی در نظام اسلامی استفاده از این ابزارها با هدف سفته‌بازی ممنوع است و مادامی که از ربا و قرار (عدم اطمینان) در معادله‌ها جلوگیری شود از این ابزارها می‌توان برای پوشش ریسک و فرصت‌های آربیتراژ استفاده کرد. طبیعی است که ابزارهای مشتقه اسلامی تنها بر روی قراردادهایی قابل استفاده هستند که در نظام بانکداری اسلامی مجاز شمرده شده‌اند. با توجه به تنوع قراردادها در نظام بانکداری اسلامی، ابزارهای مشتقه اسلامی متنوعی نظیر اختیار معامله مبتنی بر اصل وعده، مرابحه سپرده و انواع مختلف سواپ مورد استفاده قرار می‌گیرد. برای مثال اخیرا از ابزار سواپ (معاوضه) در کشورهای اسلامی استفاده می‌شود. نخستین سواپ نرخ سود توسط بانکداران بین المللی تجاری اسلامی (CIMB) در سال ۲۰۰۵ میلادی معرفی شد (Sukri and Hussein,2006). درسال ۲۰۰۷ دوچ بانک المان سواپ نرخ سود به ارزش ۵۰۰ میلیون دلار آمریکا با بانک اسلامی دوبی معامله کردند و اندازه بازار ابزار مشتقه اسلامی را تا حدودی تغییر داد (Shanmugam and Zahari2009:52).

علاوه بر سواپ نرخ سود، در بازار مشتقه اسلامی نوع دیگری از سواپ مورد استفاده قرار می‌گیرد. در سال ۲۰۰۶ میلادی نخستین سواپ پول (currency) به مبلغ ۱۰ میلیون دلار آمریکا بین بانک استاندارد چارتر مالزی و بانک معامله‌های مالزی معاله شد. در این شکل از سواپ تعهدهای پرداخت یک طرف که بر حسب پول کشور خودی (برای مثال ریال) است با تعهدهای پرداخت قرارداد دیگری که بر حسب پول یک کشور دیگر (برای مثال برحسب دلار) است معامله می‌شود و از این طریق، سرمایه‌گذاران خودشان را در برابر ریسک نوسان های ارزش پول پوشش می‌دهند.

اتاق تأمین مالی کویت در مالزی KFH(m) سواپ اجاره را معرفی کرده است. سواپ اجاره KFH(m) یک قراردادمطابق با شریعه اسلامی است و برای مشتریانی که تأمین مالی به روش اجاره دارند مناسب است. نرخ قراردادهای اجاره به‌طور معمول یا بر اساس نوسان های نرخ سود مرجع تعیین می‌شود یا اینکه این قراردادها با نرخ سود ثابت بر اساس نرخ اجاره است. این نوع سواپ می‌تواند برای پوشش ریسک هر نوع تسهیلات مبتنی بر اجاره ثابت ومتغیرنظیر صکوک اجاره و ... استفاده می‌شود؛ بنابراین شرکت ها می‌توانند قراردادهای با نرخ ثابت و متغیر خود را با همدیگر معامله کنند و اثار منفی ناشی از نوسان ها و نا اطمینانی نرخ ها را در طول دوره به حداقل برسانند.

الف- استصناع: استصناع در لغت از ماده صنع و بر وزن استفعال به معنای طلب احداث یا انجام کاری است استصناع خرید چیزی است به قیمت معین که طبق ویژگی‌های مورد توافق در زمان آینده ساخته یا احداث می‌شود، به بیان دیگر، موضوعی که عقد استصناع درباره آن منعقد می‌شود. غالباً در زمان عقد موجود نیست؛ ولی توسط سازنده یا پیمانکار در آینده ساخته می‌شود.

مراد از عقد استصناع یا قرارداد سفارش ساخت این است که کسی به نزد صنعتگر بیاید و از او بخواهد که تعدادی از کالاهایی را که می‌سازد، به ملکیت او در آورد. در عین حال، قراردادی میان این‌دو به امضا می‌رسد که صاحب صنعت تعداد مورد توافق را برای وی بسازد و قیمت آن را دریافت دارد تردیدی نیست که قرارداد استصناع وقتی منعقد می‌شود، اطلاق عقد بر آن حتمی است؛ زیرا مطابق این قرارداد سفارش‌دهنده سفارش کالایی خاص با ویژگی‌های مشخص را به سازنده و مجری پروژه داده است و از پیمانکار خواسته می‌شود با مواد اولیه‌ای که خود تهیه می‌کند کالایی را با ویژگی‌های مشخص بسازد و در زمان معیّن تحویل دهد؛

یعنی در واقع عقد استصناع عقدی است که طبق آن، کالایی را پیمانکار می‌سازد و در مقابل مبلغی که بخشی به‌صورت نقد و بخشی به‌صورت اقساطی است دریافت می‌کند. عقد استصناع گرچه شباهت‌هایی با عقد بیع، سلم، اجاره، جعاله یا مطلق وعد و مواعده دارد، از آن‌جا که در این معامله سفارش‌پذیر متعهد می‌شود با مواد اولیه‌ای که خود تهیه می‌کند طرح را تکمیل کرده، آن‌گاه تحویل دهد و به‌واسطه این معامله «عمل» و «عین» هر دو بر ذمه او می‌آید، اصرار بر داخل‌کردن این عقد با این ویژگی‌ها تحت عقدی از عقود دیگر وجهی ندارد و از آن‌جا که مخالفتی با کتاب و سنت ندارد و صدق عقد همان‌گونه که اشاره شد بر این قرارداد بلامانع است، مشمول اطلاق دلیل «اوفوا بالعقود» خواهد شد.

۸-۱- برخی ابزارهای مالی اسلامی در نظام بانکداری ایران

شایان ذکر است پس از پیروزی انقلاب اسلامی، در تاریخ ۱۷ خرداد ماه ۱۳۵۸، طبق مصوبه شورای انقلاب «برای حفظ حقوق و سرمایه های ملی و به کار انداختن چرخ‌های تولیدی کشور و تضمین سپرده های مردم در بانک‌ها»، بانک های ایران ملی اعلام شد.

سپس به منظور حذف کامل بهره از سیستم بانکی، بعد از مطالعات و کوشش های بسیار، در شهریور ماه ۱۳۶۲، لایحهٔ قانونی عملیات بانکی بدون ربا به تصویب نهایی رسید و بر آن اساس فعالیت های نظام بانکی ایران پس از اجرای این قانون، دستخوش تحولات عمده ای گردید. بر اساس این قانون، سپرده ها در امور مشارکت، مضاربه، اجاره به شرط تملیک، معاملات اقساطی، مزارعه، مساقات، سرمایه گذاری مستقیم، معاملات سلف و جعاله مورد استفاده قرار می‌گیرد و منافع حاصل از عملیات مذکور، بر اساس قرارداد منعقده، متناسب با مدت و مبالغ سپرده‌های سرمایه گذاری و رعایت سهم منابع بانک به نسبت مدت و مبلغ در کل وجوه به کار گرفته شده در این عملیات، تقسیم می گردد.

ذیلاً به اختصار، قراردادهای مختلف اسلامی که به موجب آئین نامه های مصوب در سیستم بانکی کشور به کار می رود، تعریف می گردد:

- «مضاربه قرارداد تجاری است که بین بانک و شخص حقیقی یا حقوقی دیگر برای اجرای امور تجاری منعقد می گردد. در این قرارداد، بانک عهده دار تأمین تمام منابع (سرمایه) لازم و طرف دیگر عهده دار کار برای اجرای امور تجارت می شود. بانک که عهده دار تأمین منابع (سرمایه) است مضارب و طرف دیگر که عهده دار امور تجاری می شود عامل نامیده می شود».
- «مزارعه، قراردادی است که به موجب آن، بانک زمینی را که مالک آن بوده و یا به هر عنوان مجاز در تصرف و بهره برداری از آن می‌باشد، برای مدت معینی به شخص حقیقی و یا حقوقی دهد که آن را زراعت کرده و حاصل را تقسیم کنند. بانک «مزارع» و طرف دیگر «عامل» نامیده می شود».
- «مشارکت مدنی عبارتست از درآمیختن سرمایهٔ نقدی یا جنسی، متعلق به اشخاص حقیقی و یا حقوقی متعدد به نحو مشاع به منظور انتفاع، طبق قرارداد، مشارکت مدنی توسط بانک ها صرفاً به منظور ایجاد تسهیلات لازم برای فعالیت های تولیدی، بازرگانی و خدماتی، مجاز خواهد بود».
- «مشارکت حقوقی عبارت است از تأمین قسمتی از سرمایهٔ شرکت های سهامی جدید و یا خرید قسمتی از سهام شرکت های سهامی موجود توسط بانک».
- «سرمایه گذاری مستقیم عبارتست از تأمین سرمایهٔ لازم جهت اجرای طرح های تولیدی و یا عمرانی انتفاعی توسط یک یا چند بانک بدون مشارکت اشخاص حقیقی یا حقوقی دیگر».
- «معامله سلف عبارتست از پیش خرید نقدی محصولات تولیدی به قیمت معین. بانک ها می‌توانند به منظور ایجاد تسهیالت لازم جهت امور تولیدی مبادرت به پیش خرید محصولات واحدهای تولیدی بنماید».
- «قرض‌الحسنه اعطائی عقدیست که به موجب آن یکی از طرفین (قرض دهنده) مقدار معینی از مال خود را به‌طور دیگر (قرض گیرنده) تملیک می‌کند، مشروط بر اینکه قرض گیرنده مثل و یا در صورت عدم امکان، قیمت آن را به قرض دهنده رد نماید. بانک ها می‌توانند به منظور ایجاد تسهیلات لازم در امور تولیدی، خدماتی و یا جهت رفع احتیاجات ضروری بر اساس مقررات با تنظیم قرارداد، قرض‌الحسنه پرداخت نمایند».
- «اجاره به شرط تملیک عقد اجاره ایست که در آن شرط شده باشد مستأجر در پایان مدت اجاره عین مستأجره را در صورت عمل به شرایط مندرج در قرارداد مالک گردد. بانک ها می‌توانند به منظور ایجاد تسهیلات لازم جهت امور تولیدی مسکن و خدمات مبادرت به معاملات اجاره به شرط تملیک نمایند».

- «مساقات معامله ایست که بین صاحب درخت و امثال آن عامل در مقابل حصه مشاع معین در ثمره واقع می شود. ثمره اعم است از میوه، برگ و گل و غیره، بانک ها می‌توانند به منظور افزایش بهره وری و تولید محصولات کشاورزی، درختان مثمری را که مالک عین و یا منفعت آن‌ها بوده و یا به هر عنوان مجاز در تصرف آن‌ها باشند به مساقات بدهند».
- «جعاله عبارتست از التزام شخص به ادای عوض (مبلغ) در مقابل عملی مشخص. طرفی که عمل را انجام می دهد «عامل» و طرفی که تعهد پرداخت اجرت (کارمزد) را می نماید «جاعل» و مبلغ پرداختنی به عامل را «جعل» یا عوض می نامند. بانک ها می‌توانند عملیات مجاز بانکی را از طریق جعاله انجام دهند».
- فروش اقساطی، منظور از فروش اقساطی عبارتست از واگذاری عین به بهای معلوم به غیر به ترتیبی که تمام یا قسمتی از بهای مزبور به اقساط مساوی یا غیرمساوی در سررسید یا سررسیدهای معینی دریافت گردد. بانک ها می‌توانند به منظور ایجاد تسهیلات لازم جهت استفادهٔ امور تولیدی و خدماتی مواد اولیه، لوازم یدکی و ابزار کار و ماشین‌آلات مورد نیاز واحدهای تولیدی را بر اساس درخواست کتبی و تعهد متقاضیان مبنی بر خرید، خریداری و به صورت اقساطی به آن‌ها به فروش رسانند.

همچنین در امر مسکن نیز بانک ها می‌توانند واحدهای مسکونی ارزان قیمت را که مستقیماً از طریق اعطای هر یک از انواع تسهیلات بانکی توسط آن‌ها احداث شده باشد منحصراً بنا به درخواست و تعهد کتبی متقاضی مبنی بر خرید این گونه واحدها، به صورت اقساطی به آنان به فروش برسانند.

همانگونه که مشاهده می شود از یکسو در نظام مالی ایران، ابزارهای مالی از تنوع و کارآمدی لازم برخوردار نیستند، لذاعمده وظیفه تجهیز و تخصیص منابع به عهده بانکهاست. از سوی دیگر، به دلیل مشکلات ساختاری بازار سرمایه، داد و ستد دست دوم ابزارهای مالی، مانند اوراق مشارکت، نیز دستخوش نوسانات زیادی است. لذا بانکها باید هر دو وظیفه بازار پول و بازار سرمایه را به انجام رسانند، تسهیلات کوتاه مدت و بلند مدت دهند و همچنین در سرمایه گذاریهای عظیم، شرکت کنند. این در حالی است که بدلیل مشکلات و ابهاماتی که همچنان در حوزه تئوریک و نیز اجرایی ابزارهای مالی در بانکداری بدون ربای کشور وجود دارد، نظام بانکداری موجود کشور هنوز نتوانسته نقش و جایگاه مورد انتظار را در نظام مالی کشور، به ویژه در ارتباط با مدیریت نقدینگی، ایفا نماید. برای اینکه ببینیم آیا اوراق صکوک اجاره در ایران می‌تواند موفق باشد و به عنوان یک ابزار مناسب مالی مورد استفاده قرار گیرد باید این عوامل را برای آن، مورد مطالعه قرار دهیم.

آیا صکوک اجاره مطابق با قانون بانکداری بدون رباست؟ همانگونه که در قسمتهای قبل بیان شد این اوراق بدون هیچگونه شبههٔ ربوی بودن منتشر می‌شود و کاملاً منطبق با قانون بانکداری بدون ربا و در نتیجه شرع می‌باشد و تا کنون نیز هیچگونه اشکال شکلی یا محتوایی به این اوراق وارد نشده است.

این پرسش می‌تواند مطرح شود که آیا این اوراق مورد توجه مردم و بنگاههای اقتصادی قرار می‌گیرد. با توجه به بازدهی مناسب و قطعی بودن سود و نقدشوندگی بالای آن در صورت تشکیل بازار ثانویه و نداشتن هیچگونه شبههٔ غیر شرعی بودن، این اوراق می‌تواند مورد توجه عموم مردم و به ویژه سرمایه‌گذاران خرد خطر گریز قرار گیرد. ضمن اینکه اوراق صکوک همانند اوراق قرضه متعارف قابلیت رتبه بندی اعتبار به وسیلهٔ مؤسسات رتبه بندی بین المللی را دارند. از این رو، به راحتی قابلیت انتشار در بازارهای بین المللی را نیز دارا می باشند. در مورد استقبال بنگاههای خواهان تأمین مالی از این اوراق نیز می‌توان گفت با توجه به کم‌هزینه بودن و بازخرید نکردن این اوراق قبل از زمان سررسید، استقبال خوبی از این اوراق صورت خواهد گرفت. ضمن اینکه انتشار اوراق بهادار، از جمله صکوک اجاره، سبب می‌شود که شرکت مربوطه با شرکای جدید روبرو نباشد و در مقابل پولی که از طریق فروش صکوک به دست می آورد، ملزم نیست که دیگران را در حوزهٔ مدیریت خود دخالت دهد. همچنین، در مواردی از قوانین کشورهای مختلف، بهره‌های پرداختی به صاحبان اوراق بهادار شرکت، جزء هزینه‌های شرکت محسوب میشود و از درآمدهای آن کسر می‌شود. در نتیجه، مالیات پرداختی شرکت کمتر خواهد بود. در زمینه استقبال سهامداران شرکتهای حاضر در بورس برای انتشار اوراق صکوک نیز می‌توان گفت: تا زمانی که نرخ سودآوری شرکت در مقابل سرمایهٔ مورد استفادهٔ آن، از نرخ بهرهٔ اوراق صکوک بیشتر باشد، استفاده از رویهٔ انتشار اوراق صکوک برای تأمین مالی، سود شرکت را افزایش می دهد، بنابراین در صورتی که از دیدگاه سهامداران، انتشار اوراق صکوک با شرایط یادشده خطری را برای شرکت در برنداشته باشد، ارزش سهام شرکت در بازار رو به فزونی می گذارد و به دنبال آن ارزش بازاری شرکت افزایش می‌یابد. این موضوع، مورد علاقه و خواست سهامداران می‌باشد.

آیا این اوراق از نظر اقتصادی کارا است؟ این پرسش از جهات گوناگون قابل بررسی است. نخست اینکه صکوک می‌تواند ابزاری کارا برای کنترل نقدینگی باشد. بانک مرکزی می‌تواند در عملیات بازار باز به خرید و فروش اوراق صکوک منتشر شدهٔ دولت بپردازد. به نظر می رسد که این کار مناسبتر از انتشار اوراق مشارکت باشد، زیرا صکوک همانند اوراق مشارکت نیست که نقد شوندگی بالایی داشته باشد و به همین دلیل ابزار کارآتری برای کنترل نقدینگی است. همچنین بانک مرکزی خود نمی‌تواند اقدام به انتشار اوراق صکوک کند و فقط می‌تواند اوراق صکوک دولتی را خرید و فروش کند که از این جهت هم انحرافی که در اوراق

مشارکت اتفاق افتاده است دیگر روی نخواهد داد. به علاوه، صکوک می‌تواند ابزاری کارا برای سرمایه‌گذاری باشد. رفتار قیمتی صکوک متفاوت از اوراق قرضهٔ متعارف است، به همین دلیل اگر در یک سبد سرمایه‌گذاری قرار گیرد، هم به دلیل تنوع سازی و هم به دلیل رفتار قیمتی متفاوت، ریسک را کاهش می‌دهد. این موضوع مورد نظر همهٔ سرمایه‌گذاران قرار می‌گیرد. همچنین، اوراق صکوک وسیله ای مناسب و در دسترس برای هدایت نقدینگی سرگردان جامعه به سوی سرمایه‌گذاری مولد است.

۸-۲- چگونگی انتشار اوراق بهادار استصناع

عقد استصناع به دو صورت مستقیم و غیرمستقیم قابل انعقاد است:

صورت اوّل: استصناع مستقیم: وزارتخانه‌ها و سازمان‌هایی که می‌خواهند طرح‌هایی را در سطح ملّی یا منطقه‌ای اجرا کنند، اما اعتبارات لازم برای اجرای آن را در زمان حاضر ندارند همچنین بانک‌های تجاری و تخصّصی و مؤسسه‌های پولی و اعتباری که به عللی به اجرای طرح‌ها و پروژه‌های گوناگون تمایل دارند می‌توانند با شخصیت‌های حقیقی یا حقوقی در جایگاه پیمانکار قرارداد استصناع ببندند؛ بدین گونه که سفارش ساخت طرح‌های بزرگ نظیر راه‌سازی، سدسازی، شهرسازی یا طرح‌های کوچک نظیر احداث ساختمان، شرکت، تکمیل پروژه‌های موردنظر یک شرکت موجود یا حتی طرح‌های انفورماتیک در زمینه ترافیک، حمل و نقل و ساختار شرکت‌ها و ... را به پیمانکاران بدهند. در مقابل نهادهای پیش‌گفته، به جای پرداخت همه یا بخشی از مبالغ قرارداد، به پیمانکار اوراق استصناع با سررسید مشخص که طرح در آن سررسید به اتمام می‌رسد، در یک زمان‌بندی متناسب با قرارداد می‌پردازند. پیمانکاران و مجریان طرح‌ها می‌توانند با سرمایه‌های دیگری که احیاناً در اختیار دارند طرح را آغاز و به پیش برند و در سررسید با تحویل اوراق استصناع مبالغ را از سفارش‌دهنده دریافت دارند و در صورتی که به هر دلیل نیاز به پول نقد دارند می‌توانند همه یا بخشی از این اوراق را در بازارهای ثانویه یا بانک‌های عاملی که واسطه هستند ارائه کنند و با فروش همراه تنزیل آن اوراق به مبالغ موردنظر دست یابند. بدیهی است قیمت این اوراق در بازار قیمت سررسید آن نخواهد بود؛ بلکه به تناسب زمان باقیمانده تا سررسید به قیمت سررسید نزدیک می‌شود. خریداران این اوراق نیز می‌توانند در صورتی که خواستند آن را به پول نقد تبدیل کنند؛ یعنی هر زمان قبل از سررسید به بازار ثانویه یا بانک‌های عامل مراجعه و به تناسب مدّت باقیمانده به فروش آن اقدام کنند و در صورتی که تا زمان سررسید صبر کنند. می‌توانند از منتشرکننده اوراق، قیمت اسمی آن را که مندرج در آن است دریافت دارند. دارندگان این اوراق به تناسب موقعیت اقتصادی کشور می‌توانند سود مورد انتظار را به فروش اوراق کسب کنند.

صورت دوم: استصناع غیرمستقیم: در این‌صورت به‌علت این‌که طرح کوچک است یا طرحی بزرگ به طرح‌های کوچک تبدیل می‌شود پیمانکاران جزء نمی‌توانند با وزارتخانه‌ها یا سازمان‌های کشور وارد قرارداد شوند یا پیمانکار توان فروش اوراق استصناع در بازار ثانویه را ندارد. در این‌صورت، وزارتخانه‌ها یا سازمان‌های دولتی می‌توانند با یک بانک معتبر وارد قرارداد استنصاع شوند. در مقابل این تعهد، بخشی یا همه مبالغ قرارداد به‌صورت اوراق استصناع به بانک داده می‌شود. بانک اکنون خود با پیمانکاران جزء طرف حساب می‌شود و می‌تواند همه اوراق یا برخی از آن‌ها را تنزیل کند و به تناسب کار و پیشرفت طرح به پیمانکاران جزء بپردازد. در صورتی که بانک بتواند صبر کند تا این مبالغ را تا سررسید دریافت دارد، این کار را انجام داده و اگر نیاز به همه یا مبالغی از آن را داشت می‌تواند در بازار ثانویه به پول نقد تبدیل کند. خریدارن این اوراق نیز می‌توانند به همین صورت اقدام کنند. طبیعی است برای این که این اوراق مورد رغبت مردم قرار گیرد، باید ضمانت‌های لازم صورت پذیرد تا مردم با اطمینان از این‌که سرمایه‌هایشان محفوظ خواهد ماند، به این عرصه وارد شوند؛ از این‌رو لازم است انتشار این اوراق با ضمانت وزارت امور اقتصادی و دارایی یا سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی و با مجوز رسمی بانک مرکزی منتشر شود و در صورتی که بازار ثانویه بورس فراگیر و گسترده و سهل‌الوصول نیست همان‌گونه که در اوراق مشارکت از بانک‌های عامل ویژه استفاده شد، در این طرح نیز از آنان استفاده شود. همچنین لازم است سررسید این اوراق به تناسب طرح‌ها و کالاهای موردنظر به دقت تعیین شود و کیفیت مراجعه تا زمان سررسید و در زمان خود سررسید نیز به‌طور کامل مشخص و شفاف باشد.

نتیجه گیری

در این مطالعه بیان شد که سرمایه و نحوهٔ تأمین آن یکی از مباحث مهم اقتصاد مالی است و یکی از راه‌های تأمین مالی تبدیل به اوراق بهادار کردن دارایی‌ها است و یکی از ابزارهای مهم این کار استفاده از اوراق قرضه می‌باشد. اوراق قرضه در ایران به دلایل شرعی و قانونی نمی‌تواند مورد استفاده قرار گیرد، بنابراین باید جایگزینهایی برای آن یافت. یکی از این جایگزینهای مورد استفاده اوراق مشارکت است که نقایص و پوش نوارهای آن به اختصار مشخص گردید و گفته شد که یکی از جایگزینهای دیگر که می‌تواند مورد استفاده قرار گیرد، اوراق صکوک و به ویژه صکوک اجاره می‌باشد. این اوراق نیز معرفی و ویژگیهای آن و همچنین تاریخچه ای از استفادهٔ این اوراق به وسیلهٔ سایر کشورها بیان شد. نتایج به دست آمده در این مطالعه نشان می‌دهد که:

صکوک ابزاری جدید، آزمون شده و مناسب برای فرآیند تأمین مالی، هم برای شرکتهای دولتی و هم برای شرکتهای غیر دولتی، است.

صکوک می‌تواند به عنوان ابزاری مکمل و یا جانشین اوراق مشارکت برای کنترل نقدینگی باشد.

صکوک ابزاری قانونی، مقبول و کارآ است که امکان به کار گیری آن در ایران فراهم است، هر چند احتیاج به فراهم کردن زیر ساختهایی دارد که به‌طور خلاصه عبارت‌اند از:

الف: استاندارد کردن دارایی‌های مورد استفاده در صکوک و فرآیند ارزیابی آن‌ها

ب: تسهیل امور مربوط به انتشار و رتبه بندی اوراق صکوک و ایجاد مؤسسات رتبه بندی

ج: ایجاد بازار ثانویهٔ مناسب برای خرید و فروش اوراق صکوک و تسهیل نقد شوندگی آن ها.

بنابراین دولت می‌تواند با یک برنامه ریزی مناسب و با زمینه سازی برای استفاده از این ابزار جدید مالی، گام مهمی در اجرای قانون بانکداری بدون ربا بردارد. همچنین استفاده از این ابزار جدید مالی می‌تواند برطرف کنندهٔ بسیاری از مشکلات مربوط به تأمین مالی بنگاه‌های اقتصادی باشد که همهٔ این موارد از وظایف ذاتی دولت اسلامی برای نیل به توسعه ای پایدار می‌باشد.

یکی از مهمترین و ارزنده ترین مزایای توسعه ابزارهای مالی اسلامی، توسعه اقتصاد اسلامی در کل جهان است. با توسعه اقتصاد اسلامی نیز می‌توان مذهب و فرهنگ و مالیه اسلامی را در دنیا ترویج داد. کما اینکه در حال حاضر بعضی از کشورهای غربی از ابزارهای مالی اسلامی استفاده می کنند.

پیشنهادات

در سیستم مالی اسلامی بدون این که اصول و موازین اسلامی هیچگونه محدودیتی اعمال کنند، می‌توان همانند سیستم های مالی کشورهای غربی به فعالیت پرداخت. همچنین می‌توان ابزارهای مالی ای طراحی کرد که با اصول اسلامی همخوانی داشته باشند. پیشنهاد ما این است که محققین اسلامی ایرانی درصدد کشف ابزارهای مالی اسلامی جدید منطبق با نیازهای جامعه برآیند تا شاهد رشد و توسعه روز افزون کشورمان باشیم.

منابع

۱. آی سی تی نیوز؛ آخرین اخبار و مقالات و مطالب پیرامون سیستم بانکداری اسلامی در ایران؛ پایگاه اقتصاد ایران
۲. اثنی عشری، ابولقاسم؛ پورفرج، علیرضا؛ احسان فر، محمد حسین؛ «قرض‌الحسنه و نقش آن در سوداوری یک بانک تجاری» مجموعه مقالات دومین همایش ملی پولی و بانکی صندوق های قرض‌الحسنه؛ بابل... (۱۳۸۶)
۳. بانک ملی ایران اداره آموزش و مدیریت؛ حقوق بانکی ۲؛ بانک ملی ایران اداره آموزش و مدیریت، تهران (۱۳۸۵)
۴. بانک ملی ایران اداره آموزش و مدیریت، مبانی بانکداری داخلی، ناشر: بانک ملی ایران اداره آموزش و مدیریت
۵. جام جم آنلاین (۱۳۸۸)؛ چالش های بانکداری اسلامی؛ شاخه بانک و بیمه؛ تاریخ ۱۴ شهریور.
۶. زبیر، حسن (۲۰۰۹)؛ نشریه بین‌المللی و بانکداری امور مالی؛ جلد هفتم
۷. صالحی، رسول (۱۳۸۹)؛ آرشیو نظرات؛۲۱ اردیبهشت http://www.iit.blogfa.com/post-81.aspx
۸. صدر، سید کاظم و همکاران؛ بانکداری اسلامی؛ اداره آموزش و مطالعات نیروی انسانی؛ نشر زعیم، تهران. (۱۳۸۷)
۹. عزیزی، فیروزه (۱۳۸۹)؛ ابزارهای مالی کاربرد پذیر در بازارهای مالی اسلامی؛ دومین همایش اقتصاد اسلامی و توسعه؛ تاریخ ۲۹ و ۳۰ اردیبهشت
۱۰. عزتی، مرتضی؛ (۱۳۷۶) روش تحقیق در علوم اجتماعی کاربرد در زمینه مسایل اقتصادی
۱۱. فطرس، محمدحسن؛ محمودی، حسن؛ (۱۳۸۹) صکوک، ابزاری مناسب برای جانشینی اوراق قرضه
۱۲. نظرپور، محمدنقی؛ (۱۳۸۵) عملیات بازار باز از طریق اوراق استصناع «مشکلات و راه حل ها»؛ مجله اقتصاد اسلامی، سال ششم
۱۳. هاشمی، سیدعباس؛ ابراهیمی، محمد؛ ممنوعیت بهره، ابزارهای مالی اسلامی و توسعه اقتصادی.
۱۴. مدیریت مالی راهبردی (ارزش افرینی)، دکتر فریدون رهنمای رود پشتی، دکتر هاشم نیکو مرام و مهندس شادی شاهور دیانی، کساکاوش
۱۵. اقتصاد کلان، تالیف دکتر فریدون تفضلی، نشر نی
۱۶. پول و ارز و بانکداری، تالیف دکتر یوسف فرجی، شرکت چاپ و نشر بازرگانی
۱۷. مدیریت مالی، جلد اول، تالیف دکتر رضا شباهنگ، سازمان حسابرسی
۱۸. اقتصاد کلان رشته مدیریت، تالیف دکتر محسن نظری، انتشارات نگاه دانش